

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İRANLA ELM SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞI TARİXİNDƏN (1960-1990-ci illər)

Həsən QƏNİYEV

Bakı İslam Universiteti

Açar sözlər: Azərbaycan, tarix, geologiya, İran, mikrobiologiya

Ключевые слова: Азербайджан, история, геология, Иран, микробиология

Key words: Azerbaijan, history, geology, microbiology, Iran

Elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq SSRİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə əlaqələrində mühüm yer tutmuşdur. Çünki Sovet rəhbərliyi sosialist ideologiyasının yayılmasına, ümumiyyətlə sosializmin «ixracı»na xüsusi diqqət yetirildi. İranın SSRİ ilə həmsərhəd olması, islam ənənələrinə bağlılığı faktları Sovet rəsmi dairələrinin strateji planlarında müstəsna rola malik idi. Sovet rəhbərliyi belə hesab edirdi ki, İranla yaxınlıq yalnız Sovet ideologiyasının «ixracı»na, habelə “təhlükəli” islam ideyalarının «idxalı»na şərait yarada bilərdi. Azərbaycan SSR bu əməkdaşlıqda mühüm vasitə olmuşdur.

SSRİ-İran elmi əlaqələrinin inkişafına təsir edən bu amillərlə yanaşı, həmin illərdə sovet elminin və mədəniyyətinin ciddi uğurlarının, mədəni inkişaf baxımından xeyli geridə qalmış İrana sovet elmi təcrübəsinin çatdırılmasının əhəmiyyətini də qeyd etməyə bilmərik. İstər birgə fundamental elmi tədqiqatların aparılması, istər müxtəlif mədəniyyət tədbirlərinin keçirilməsi, istərsə də maarifləndirici işlərin aparılması olsun, bu əməkdaşlığın hər iki tərəf üçün müsbət tərəfləri var idi.

Sovet alimlərinin beynəlxalq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və inkişafında Azərbaycan SSR-nin elm xadimləri və mədəniyyət işçiləri fəal rol oynayırdılar. Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, elmi mübadilə və birlikdə müxtəlif elmi tədqiqatların aparılması respublika elminin böyük potensialından xəbər verirdi. Azərbaycan SSR-nin müvəffəqiyyətləri, iqtisadiyyat, mədəniyyət və elm sahələrində nailiyyətləri onun xarici ölkələrdə nüfuzunu durmadan artırırdı. 1960-1990-cı illər ərzində SSRİ tərkibində Azərbaycanın beynəlxalq elmi əlaqələrinin əhatə dairəsi getdikcə genişlənməmişdir: bu illərdə respublikanın dünyanın 80 ölkəsi ilə elmi əlaqələri qurulmuşdu [10, c.31].

Azərbaycan Respublikasının elmi dairələrinin İnkişaf etməkdə olan ölkələrlə həmin illərdə əlaqələri başlıca olaraq aşağıdakı istiqamətlər üzrə inkişaf etmişdir:

- Beynəlxalq qurultaylar, elmi konfrans və simpoziumlarda iştirak;
- Ayrı-ayrı elmi problemlərin birgə işlənməsi;
- Sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafında xarici ölkələrə texniki yardım üçün mütəxəssis alimlərin ezam edilməsi;
- Tələbə və mütəxəssis hazırlığı.

Azərbaycan SSR bu illərdə Ümumittifaq miqyasında keçirilən elmi məclislərdə aparıcı yerlərdən birini tuturdu. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin alimləri tez-tez Azərbaycan Respublikasına gəlirdilər, bu dövlətlərin içərisində qonşu İranın alimləri üstünlük təşkil edirdi. Məsələn, 1967-ci ildə Bakıda «Böyük Oktyabr sosialist inqilabı və Asiya, Afrika və Latin Amerikasının milli-azadlıq hərəkatı» adlı beynəlxalq elmi-nəzəri və praktik konfrans keçirilmiş, konfransın işində təkcə sovet deyil, xarici alimlər də iştirak etmişdi [16, c. 349]. 1968-ci ilin aprelində Bakıda Avropa, Yaxın və Orta Şərq Beynəlxalq tektonik xəritələrinə həsr olunmuş sessiyası keçirilmişdi [11, c. 29]; sessiyada Şərq ölkələrinin nümayəndələri içərisində İran nümayəndələri də iştirak etmişdi. 1975-ci ildə yenə Bakıda Sov. İKP-nin XXIV qurultayı tərəfindən işlənilib hazırlanmış «Dünya Sülh Proqramı» Ümumittifaq konfransının keçirilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb etmişdi. Azərbaycan alimləri də öz növbəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə gedir, orada keçirilən beynəlxalq konfranslarda iştirak edir, xarici həmkarları ilə özlərinin zəngin təcrübəsini bölüşür, fikir mübadiləsi aparır, universitetlərdə mühazirələr oxuyurdular.

1960-1990-cı illərdə Azərbaycan SSR-nin İranla elm sahəsində əməkdaşlığı, yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər səbəbilə daha geniş inkişaf etmişdi. Belə ki, bu illər ərzində Azərbaycan alimləri dafələrlə İranda olmuş, öz iranlı həmkarları ilə böyük təcrübə mübadiləsi aparmışlar. Xüsusilə neft kəşfiyyatı, Xəzər dənizinin ekoloji mühafizəsi, balıqçılıq sənayesinin inkişafı, körpə nəvə balığı ehtiyatlarının süni üsulla artırılması, kənd təsərrüfatı ziyanvericilərinə qarşı mübarizə sahələrində hər iki ölkə alimləri elmi mübadilə apararaq əldə etdikləri təcrübədən birgə yararlanmışlar.

Nəzərdən keçirdiyimiz 30 illik dövrü ümumi xarakterizə etsək, ilk növbədə qeyd edə bilərik ki, məhz elə 1960-cı illərin əvvəllərindən Sovet-İran elmi və mədəni əlaqələri daha geniş vüsət almışdı. Bu əlaqələri rəsmiləşdirmək üçün müqavilə də həmin illərdə bağlanmışdı: təsadüfi deyil ki, 1966-cı il avqustun 22-də Tehranda mədəni əlaqələrin inkişafına dair 3 il müddətinə imzalanmış SSRİ-İran sazişini İranın SSRİ-dəki səfiri «Sovet-İran münasibətlərinin məhək daşı» adlandırmışdı [14].

1964-cü ildən 1978-ci ilin sonuna kimi İranın 45 alimi Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasında elmi səfərdə olmuşdu [15, c. 24]. Eyni zamanda Azərbaycanın görkəmli alimləri - akademik Ə.S.Sumbatzadə, Ş.A.Əzizbəyov, A.A.Əlizadə, R.Q.İsmayılova, S.M.Quliyeva, İ.D.Mustafayeva, P.A.Əzizbəyova, R.A.Seyidova və başqaları İrana səfərlər etmiş, Azərbaycanın cənub qonşusu ilə elmi əlaqələrin möhkəmlənməsində yaxından iştirak etmişdilər.

Neft sənayesi və kimya elmi ilə bağlı sahələrin inkişafı SSRİ-İran elmi-texniki əməkdaşlığında prioritet olduğundan, bu illərdə Azərbaycanın görkəmli alimləri - akademik S.Quliyev, M.F.Quluzadə və başqaları İranda keçirilən neft-kimya məsələlərinə dair beynəlxalq simpoziumlarda elmi məruzələrlə çıxış etmişdilər. Azərbaycanın görkəmli akademiki Ş.Əzizbəyov SSRİ ilə həmsərhəd ərazilərin geoloji quruluşunu öyrənmək, xarici həmkarları ilə fikir mübadiləsi aparmaq məqsədi ilə 1967-ci ilin mayında İrana gəlmiş, bir ay ərzində bu ölkənin alimləri ilə müxtəlif görüşlər keçirərək faydalı qazıntı yataqlarının kəşfi sahəsində onlarla təcrübə mübadiləsi aparmışdı. Azərbaycanlı alim Şimali İran əyalətlərinin geoloji quruluşu haqqında Tehranda keçirilən kollokviumda məruzə ilə çıxış etmiş, İran alimləri onlarla birlikdə tədqiqat işlərinin aparılmasını təklif etmişdilər [1, v.34].

Azərbaycan alimlərinin istehsalə bağlı elm sahələri ilə yanaşı, ictimai elmlərin inkişafı istiqamətində də İranlı həmkarları ilə əməkdaşlığı bu illərdə səciyyəvi olmuşdur. Məsələn, görkəmli Azərbaycan tarixçisi akademik Ə.S.Sumbatzadə 1966-cı ildə Tehranda keçirilən tarixçi - iranşünasların beynəlxalq konqresində iştirak etmiş, onlarla geniş fikir mübadiləsi aparmışdı [2, v. 70]. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Yaxın və Orta Şərq Xalqları İnstitutunun əməkdaşı R.A.Seyidov isə 1967-ci ildə yenə Tehranda keçirilən elmi seminarda məruzə ilə çıxış etmişdir [3, v. 35]. Dilçi alim, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti M.A.Dadaşzadə 1966-cı ildə İrana elmi səfər etmiş, yerli həmkarları ilə görüşərək İran ilə SSRİ dilşünaslarının qarşılıqlı əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi fikrini irəli sürmüşdür [13, c. 110].

İranşünaslığın inkişafı sahəsində böyük uğurları olan Azərbaycan şərqşünaslığı elminin nümayəndələri də bu illərdə İran alimləri ilə geniş elmi əlaqələr saxlamışlar. 1968-ci ilin iyunda Tehran Universitetinin məşhur Azərbaycan şərqşünası Ənvər Əliyevə filologiya elmləri doktoru fəxri diplomu verməsi bu əməkdaşlığın bariz təzahürü sayıla bilər [6].

XX əsrin 70-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanla İranın elmi əlaqələri daha məzmunlu və çoxşaxəli xarakter almağa başladı. 1970-ci ildə Azərbaycan SSR-də olan İran arxeoloqları, İranın milli muzeyinin direktoru Fövzi Rəşid Azərbaycan həmkarları ilə fikir mübadiləsi apararaq onların tədqiqat işləri ilə maraqlanmış,

Azərbaycan tarixi muzeyi, Nizami adına Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyi ilə tanış olmuşlar [12]. Yenə həmin ilin yazında Məşhəd Universitetinin dekani, görkəmli İran alimi doktor Yusif Sübuti Azərbaycana bir həftəlik səfəri zamanı respublikada astrofizika elminin vəziyyəti və uğurları ilə tanış olmuş, respublikanın ali məktəblərinə, akademiyanın elmi müəssisələrinə, Şamaxı astrofizika rəsədxanasına səfər etmişdi. İran alimi Azərbaycan astrofiziklərinin ulduzların öyrənilməsi sahəsində tədqiqatlarını yüksək qiymətləndirir və bu sahədə ölkəsinin Azərbaycanla əməkdaşlığının əhəmiyyətini qeyd edirdi [7].

1973-cü ilin aprelində məşhur fizik-alim, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik H.Abdullayev Tehran, Təbriz və Məşhəd Universitetlərinə səfərlər edir [13]. 1973-cü ilin aprelində H.Abdullayev İranın elm və ali təhsil naziri doktor Hüseyn Kazımzadə ilə görüş zamanı bu ölkədə elmi kadrların hazırlanmasına azərbaycanlı mütəxəssislərin cəlb edilməsi, birgə elmi-tədqiqat işlərinin aparılması perspektivləri müzakirə olunur [8].

Azərbaycan-İran elmi əməkdaşlığının daha bir sahəsi mikrobiologiya olmuşdur. 1970-ci ilin martında Təbriz Universitetinin mikrobiologiya şöbəsinin müdiri Məhəmməd Naibi Azərbaycan SSR EA-nın müvafiq institutuna elmi səfər etmiş, Azərbaycanda biologiya sahəsindəki elmi-tədqiqat işləri ilə, genetika, həmçinin bu sahədə elmi kadrların hazırlanması vəziyyəti ilə tanış olmuşdur. Azərbaycan SSR EA-nın Zoologiya İnstitutunun alimləri ilə görüşdən sonra İran alimi Azərbaycanda biologiya elmi sahəsində tədqiqat işlərinin yüksək səviyyədə olması qənaətinə gəlmişdir [9].

1960-cı illərdən başlayaraq Azərbaycan və İranın elmi kitabxanaları arasında kitab mübadiləsi iki ölkə arasında elmi əməkdaşlığın bir formasına çevrilir və ənənə halını alır. Bu illərdə İranın müxtəlif kitabxanaları, ələlxüsus Təbriz Universiteti Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müvafiq institutlarındakı kitabxanalara ən müxtəlif mövzulu kitablar, o cümlədən, şərqşünaslıq problemlərinə həsr olunmuş klassik və müasir Şərq poeziyasının nəşr olunmuş hissələrini hədiyyə edir [16]. Qarşılıqlı kitab mübadiləsi sayəsində Azərbaycanda nəşr olunan kitabların bəzi nümunələri İrana göndərilir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası bu dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən davamlı olaraq qiymətli nəşr əsərləri alırdı. Məhz bu əməkdaşlıq çərçivəsində Tehranın Milli Kitabxanası Zeynalabdin Mərağinin «İbrahim bəyin səyahətnaməsi», Nizam əl-Mülkin «İdarəetmə haqqında», Həmdullah Mustafinin «Ürəyə səyahət», Vəzir Kirmaninin «Tarixi-Kirman», «Muzakeyi-İran» adlı kitablarını, Təbriz Universiteti Kitabxanası Ələkbər Sərefraz-

nin «Taxti-Süleyman», Mahmud Mirzə Qacarın iki cildlik «Sefinetul Mahmud» və s. kitabları Bakıya göndərmişdi [17].

Tədqiq olunan dövrdə İranın klassik şairlərinin əsərləri Azərbaycan və rus dillərinə tərcümə edilib nəşr olunmuşdur. Onlardan Sədinin «Gülüstən», Hafizin, Xəyyamın, Attarın, Baba Kuhi Şirazinin Şer və qəsidələrini göstərmək olar. Eyni zamanda müasir İran şairi və yazıçılarından: Camal-zadə, Eşqi, Laxuti, Bozarqa, Əlyəvi, Səid Nəfisi, Bahari, Şəhriyar, Ehsan Təbəri, Jale, Naderpura, Saye və başqalarının əsərləri də Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır.

1978-ci ilin iyulunda İran ali məktəbinin işçi qrupu İsfahan Universitetinin professoru, prorektor Əhməd Kiyasatpupyn rəhbərliyi altında 4 gün Azərbaycan Respublikasında olmuşdular. Hökumətlərarası SSRİ-İran sazişinə əsasən onlar Azərbaycan SSR EA-nın Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasında olmuş, Respublika Əlyazmaları Fondunun və başqa elmi-tədqiqat idarələri ilə tanış olmuşlar. Bu səfər zamanı Ə.Kiyasatpur elmi kadrların hazırlanması və Azərbaycanda tədqiqat işlərinin texniki təminatı yüksək səviyyədə olduğunu qeyd etmişdi [19].

Keçən əsrin 80-ci illərində SSRİ-İran əlaqələrində müəyyən soyuqluğa baxmayaraq, Azərbaycan-İran elmi və mədəni əlaqələri tam kəsilməmişdi. Üstəlik, Azərbaycanda İran (xüsusilə Cənubi Azərbaycan) tarixinin öyrənilməsi sürətlənmişdi. Bu, bir tərəfdən, İranda baş vermiş İslam inqilabının beynəlxalq siyasi və iqtisadi, həmçinin ideoloji köklərinin araşdırılması zərurəti, digər tərəfdən, Cənubi Azərbaycandakı siyasi hadisələrə elmi maraqla izah oluna bilər. Bu illərdə Azərbaycan SSR EA Şərqşünaslıq İnstitutunda fəaliyyət göstərən «Cənubi Azərbaycan tarixi» şöbəsinin apardığı tədqiqatlar təqdirəlayiq sayılmalıdır. Bu şöbə Cənubi Azərbaycan tarixi problemlərinin tədqiqi sahəsində xeyli iş görmüş, həm mənbə və sənədlərin tərcüməsi, həm də ümumi tədqiqat işləri ilə məşğul olmuşdur. Bu illərdə şöbədə professor Şövkət Tağıyevanın rəhbərliyi altında bir sıra dəyərli külliyyatlar, əsərlər nəşr olunmuş, elmi kadrlar hazırlanmışdır [4]. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycan tarixi şöbəsində öyrənilən bütün problemlər əslində respublikamızın bütövlükdə İranla elmi və mədəni əməkdaşlığında özünəməxsus yer tutur, ikitərəfli əlaqələrin inkişafı üçün böyük bir özül olur.

Bu illərdə Azərbaycanın görkəmli alimləri İranlı həmkarlarının müxtəlif yubiley mərasimlərində və yaxud elmi konfranslarda iştirak etmək üçün də qonşu ölkəyə səfərlər etmişdilər. Bu səfərlər gedişində, məhdud çərçivədə olsa da, elmi təcrübə mübadiləsi həyata keçirilirdi. Təəssüflər olsun ki, iki ölkə arasındakı ideoloji fərqlər geniş miqyasda kadr hazırlığı və ya tələbə mübadiləsi sahəsində əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir.

Ötən əsrin 80-ci illərin İran-Azərbaycan mədəni əlaqələrində klassik şair və yazıçıların, görkəmli alimlərin yubileylərinə həsr edilmiş birgə tədbirlər keçirilməsini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bəzi hallarda bu cür tədbirlər beynəlxalq səciyyə daşmışdır. Məsələn, 1991-ci ilin iyun ayında böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 850 illiyi münasibəti ilə İranda keçirilmiş beynəlxalq konqresin məhz bu qəbildən idi. Konqresin işində 50 nəfərədək Azərbaycan nümayəndə heyəti də iştirak etmişdi. Təbrizdə keçirilmiş bu mötəbər məclisə dünyanın 20 ölkəsindən 600-dən artıq qonaq gəlmişdi. Əhəmiyyətlidir ki, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı konqresdə Azərbaycan dilində çıxış etmişdir. Konqresin gedişi zamanı Təbrizdə Nizaminin adını daşıyan şəhər meydanında şairin abidəsinin açılışı da olmuşdur [5]. Konqresdə Azərbaycan alimləri Rüstəm Əliyevin, Nüşabə Araslıının və başqalarının məruzələri yüksək qiymətləndirilmişdi. By konqresin əhəmiyyəti ona görə böyük olmuşdur ki, Azərbaycan nümayəndələri İranın rəsmi dairələri ilə görüşlərində mədəni, elmi yaradıcılıq əlaqələrinin inkişafı problemlərinə xüsusi diqqət yetirmişdilər. Görüşlər zamanı hər iki tərəfin nümayəndələri razılığa gəlmişdi ki, birgə səylərlə elm və mədəniyyət xadimlərinin yubileyləri, elmi- arxeoloji ekspedisiyaları, tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpası kimi mühüm tədbirləri hazırlayıb gələcəkdə həyata keçirmək lazımdır.

Beləliklə, tədqiq olunan dövrdə Azərbaycanla İran arasında elmi əlaqələrin inkişaf etməsi iki ölkə xalqlarının yaxınlaşmasına, elmin inkişafında iki tərəfin təcrübə və fikir mübadiləsinin həyata keçirilməsinə imkan vermişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının arxivi. iş.5520, v.34
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının arxivi iş.7300, v.70
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının arxivi iş. 7300, v.35.
4. Cənubi Azərbaycan tarixi məsələləri. Bakı: Elm, 1991-ci il.
5. «Елм», 6.07.1991-ci il.
6. «Коммунист», 1.04.1970-ci il.
7. «Коммунист», 1.04.1973-cü il.
8. «Коммунист», 1.04.1970-ci il.
9. “Kommunist”. 12.07.1969-cu il.
10. Азербайджан в цифрах 1989 г. Краткий статический сборник. Баку: Азернешр, 1990, 211с,с.31.
11. Баку - город проведения форумов ученых. Информационные материалы. Баку: АН Азерб. ССР, 1968,201с, с.29.
12. «Бакинский рабочий» , 25.120.1970 г.
13. Р.Н. Кулиев. Во имя мира и дружбы. Баку, Азернешр 1966, 174с.
14. “Правда”, 25.08.1968 г.
15. Советский Азербайджан и зарубежный Восток. Баку: Азернешр, 1980, с.142. с.24.
16. СССР и страны Африки. Дружба, сотрудничество, поддержка антиимпериалистической борьбы. Москва Международные отношения. 1977, 415с.,с.349.
17. Справки отдела книгообмена Азербайджанской Государственной библиотеки им. М.Ф. Ахундова за 1966-1980гг.
18. “Еттелаат”. 12.07.1978-ci il.
19. “Еттелаат”. 18.04.1973-cü il.

РЕЗЮМЕ*Гасан ГАНИЕВ***Из истории сотрудничества Азербайджанской Республики
с Ираном в области науки (1960-1990 гг.)**

В статье представлена информация о развитии и расширении сотрудничества Азербайджанской Республики и Ирана в области науки в 1960-1990 гг. Так, в эти годы ученые Азербайджана систематически побывали в Иране, обменялись опытом с иранскими коллегами. Эти связи, охватившие различные области науки, развивались как в сфере естественных, так и гуманитарных наук.

Таким образом, научные связи между Азербайджаном и соседним Ираном (в 1960-1990 гг.) давали толчок сближению этих двух народов, способствовали развитию науки в обеих странах.

SUMMARY*Hasan QANIYEV***From the history of the Azerbaijan – Iran cooperation
in the field of Science (1960-1990 years)**

The author debates development and widening of scientific advances of Azerbaijan – Iran in the field of Science in 1960-1990. So in those years Azerbaijan scientists had been in Iran for many times, made great exchange of scientific information with their Iranian colleagues. The relations including several branches of science had been in the field of Natural and the Humanities, too. Thus, the relations of Azeri – Iran in the field of Science gave the chance of approaching the peoples of two countries and put into practice of their practical and scientific ideas.